

Алдабек Н.Ә.
**Жамбыл Жабаевтың
шығармашылық мұрасы**

Аталған мақалада ақын, айтыскер Жамбыл Жабаев шығармашылығы сөз болады. Ақын шығармашылығының зерттелу деңгейі, шығармаларының бүгінгі күнге жетуі сараланады. Сонымен қатар ақынның алғашқы кезде жазылған өлеңдерінің тарихы, шығармаларындағы заман шындығы және Жамбыл шығармашылығының бүгінгі таңдағы маңыздылығы көрсетіледі. Жамбыл Жабаевтың өмірі мен шығармашылығы, әсіресе ақындық өнер мұрасының алғашқы кезеңі, дәстүр-ерекшеліктері, поэтикасы-жамбылтану саласының өзекті бір арнасы саналады. Жамбылдың өлеңдері, дастандары кешегі кеңестік кезеңде біршама қысқартылып, өзгертілді, түзетілді. Ақын шығармашылығы белгілі себептермен біржақты бағаланып келді. Тек соңғы жылдары ғана Ж. Жабаев творчествосы бүгінгі күн тұрғысынан бағамдала бастады.

Түйін сөздер: көркемдік әлем, жанрлық ерекшелік, дүниетанымдық көзқарас, шығармашылық мұра, поэтика.

Aldabek N.A.
**The artistic heritage
of Zhambul Dzhabaev**

The works of prominent poet and improvisator Zhambul Zhabaev are considered in this article. The level of research and the themes of his poems are analyzed. Actuality and peculiarities of Zhambul Dzhabaev's poems are revealed. The life and work of the famous bard, especially the early period of the poetic heritage of art, traditional features, poetics are considered as one of the most important mainstream of dzhambulovedeniya. In post-Soviet time, some poems of the great bard were changed, reduced, corrected for obvious cases. Only recent years Jambul Dzhabaev's poems are dealt with today's point of view.

Key words: art world, genre identity, ideology, artistic heritage.

Алдабек Н.А.
**Творческое наследие
Джамбула Джабаева**

В данной статье рассматривается творчество выдающегося казахского акына Джамбула Джабаева. Были анализированы степень исследования творчества акына на сегодняшний день, а также его тематика произведений. Выявлены особенности и актуальность творчества Джамбула Джабаева. Жизнь и творчество известного акына, особенно ранний период наследия поэтического искусства, традиционные особенности, поэтика считается одним из важных русловджамбуловедения. В постсоветское время некоторые стихотворения, поэмы великого акына были изменены, сокращены, исправлены по понятным причинам. Только последние годы творчество Джамбула Джабаева рассматриваются с точки зрения настоящей времени.

Ключевые слова: художественный мир, жанровое своеобразие, мировоззрение, творческое наследие.

ЖАМБЫЛ ЖАБАЕВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МҰРАСЫ

Ұлы ақын Жамбыл Жабаевтың ақындық мұрасын талдап тануға, зерттеп зерделеуге деген құлшыныс қай уақытта болмасын толастаған емес. Жыл сайын еліміздің түкпір-түкпірінде ақынның туған күніне орай ғылыми конференциялар, жыр мүшәйрасы, ақындар айтысы секілді ауқымды әрі келелі іс-шаралар өткізіледі. Мұның барлығы ақын есімін ардақтап, оның келешек ұрпақ санасы мен зердесінде мәңгілік сақталынып, үнемі жаңғырып отыруы мақсаты мен ниетінен туғандығы айқын.

Жамбыл Жабаев өмірі мен шығармашылығының ашылмаған қырлары әлі де көп. Әсіресе Жамбыл поэзиясының көркемдік әлемі алдағы уақытта арнайы зерттеуді қажет етеді.

Жамбылдың қазан төңкерісіне дейінгі өмірі мен ақындық қызметі бір жүйеге толық түсе қойған жоқ. Ақынның өскен ортасы, ұстаздары, алғашқы өлеңдері, шеберлік қырлары және шәкірттері жөнінде зерттелінбеген тұстары баршылық. Әрине мұнымен жамбылтану саласы мүлдем зерттелінбей жатыр деуден аулақпыз. Ақын өмірі мен өнеріне қатысты соңғы жылдарда қадау-қадау еңбектер жазылып, ғылыми салмағы зор мақалалар жазылуда. Бұл ретте М. Жолдасбеков, З. Ахметов, С. Қасқабасов, Н. Төрекұлов, К. Сейдаханов, С. Садырбаев, Ж. Дәдебаев, С. Дәуітов, А. Бұлдыбай тағы да басқа ғалымдарымыздың тың деректерге негізделген, мәні зор соны зерттеулерін атап кеткен жөн. Ең бастысы ақын тұлғасын тануда, ақындық шеберлігін саралауда көзқарас жаңарған.

Жамбыл өмірі туралы деректер оның алғашқы кезде шығарған туындылары, ақынның өз айтылған әңгімелері, замандастарының естеліктері арқылы жинақталған. Ал кейбір өлеңдері мен айтыстары Жамбылдың шәкірттерінің оларды үнемі орындап, сақтап келуінің арқасында бүгінгі күнге жеткен. Сонымен қоса ақын шығармаларының хатқа түсіп сақталуына туыстарының, балаларының да үлесі болғанын жоққа шығаруға болмайды. Осы ретте Жамбыл Жабаевтың жанына ресми түрде тіркелген әдеби хатшыларының да еңбегі зор болды. Олардың көмегімен ақынның ірі көлемді жыр, дастандары ғана емес, орайы келгенде есіне түсіріп, айтып қалған қысқа өлеңдері де, нақыл сөздері де хатқа түсіріліп отырған. Мәскеуден арнайы шақырылған Жамбыл өлеңдерін тәржімалаушы, әрі хатшысы

болған К. Алтайскийдің 56 сұрағына Жамбыл берген жауап арқылы оның өмірбаяны түзіліп, негізі қаланған.

Ақынның әр жылдары шыққан шығармаларының академиялық басылымындарындағы әр туындысына берілетін түсініктемелердің де оның өмірбаянын айқындауға қатысы бар екендігін ескеруіміз керек. Дәлірек айтсақ, қай шығарманың қашан, қандай жағдайда туғандығын анықтау арқылы да ақын өмірінің кейбір беймәлім қырларына байланысты нақты, әрі жаңа деректерді табуға болады.

Сонымен Жамбылдың өлең-жырлары, толғаулары алдымен ауызша шығарылып, содан кейін хатқа түсіп, басылымдарда жарық көрді. Әу баста Жамбылдың өз аузынан шыққан және оның шәкірттерінің есінде қалғандарынан жазып алынып, сақталынғаны отызға жуық өлең, он екі айтыс, екі дастан болған екен. Ақын шығармалары біршама жинақталынып, жеке кітап болып тұңғыш рет 1937 жылы «Өлең жырлары» деген атпен жарық көрген.

Біз ұлы дала жыршысының өмірін, жастық кезеңдерін, дүниетаным көзқарастарын, ақындық өнерге бет бұруының себептерін сөз еткенде әлбетте сол кездегі қоғамдық саяси-ахуал, әлеуметтік жағдайлар секілді маңызды факторларға мән беріп, сонымен байланыста қарастыруымыз керек.

XIX ғасырдың орта шенінде Жетісу жері Қоқан хандығы, бір жағы орыс отаршылдарының езгісінде болғаны белгілі. Қараша халыққа өз білген үстемдігін, қатал саясатын жүргізген отаршылдардың екі жақтағы зорлық-зомбылығына, шапқыншылығына шыдамаған ел өз жерінде ары-бері үдере көшіп жүрді. Сондай бір көш кезінде Хан, Жамбыл тауларының етегінде 1846 жылы Жамбыл дүниеге келеді. Жамбыл шығармашылығы, оның ақындық күдіреті мен мектебін зерттеу мәселесімен ширек ғасыр бойы үздіксіз айналысып келе жатқан белгілі ғалым М. Жолдасбеков: «Жамбыл дүниеге келген шақта керек дүние кедейдің үнін естімеуші еді. Қыспаққа төзе алмаған халық алым-салықтан бас тартты, азаматтар атқа қонды. Саурық, Сұраншы, Андас, Сарыбай ел ішінен қол жинап, Қоқан ханының Жетісуға сайланған бегі Қанатшаға қарсы күреске шықты. Халықты біріктіруде аталған батырлардың еңбегі зор болды. Міне, Жамбыл Осындай қарбалас кезеңде, аласапыран қыспақ заманда дүниеге келген», – деп жазады. [3]

Жамбылдың балалық және жастық шағы сол тұстағы көшпелі кедей ауылының ауыр жағдайында өткен. Ол талай рет елді титықтатып,

күйзеліске душар еткен түрлі індеттер мен ашаршылықтың еріксіз куәсі болды. Бұған қоса қолында билігі барлардың қараша халыққа жасаған қиянаттары да оны ерте есейткен секілді. Осындай қиын да қысталаң жағдайдағы кезеңде болашақ ақынның мінезі, өмірге көзқарасы қалыптаса бастады. 8-9 жасқа келген бала Жамбыл ел ішіндегі аңыз-әңгімелерді тыңдауға әуес болды. Нағашысы Қанадан қобыз аспабынан күйлер тыңдап өсті. Мұның бәрі оның бойындағы ақындық тума қабілеттің ары қарай дамуына жол ашты. Он жасқа келгенде Жамбылды әкесі ауыл молдасына оқуға береді. Бірақ молданың өзге түгілі өзіне түсініксіз сөздер Жамбылды тез жалықтырып жібереді. Сонда алғаш рет молданы мазақтап, ұйқасын келтіріп өлең шығарады.

Уа, күдірет, масқара-ай,
Молданы кара басқаны-ай.
Кірпікшешен асырап,
Тұяққа құйып ас беріп,
Қасынан жүр тастамай.
Бүрге де ішіп ол сүттен,
Ерінге қонып пәтшағар,
Молданың аузын ластады-ай [13].

Осы шағын шумақтардан лас, надан, молданың портретін ғана көріп қоймай, білімсізден ешбір қайыр болмайтындығын көрсеткен Жамбылдың сынын көруге болады. Жамбылдың молдаға арналған өлеңдері жалғыз бұл емес.

Оқымаймын молдадан
Не оқытпақшы ол маған?
Бала келсе сабаққа
Жем дәмектен дорбадан.
Ақ сәлдесін төңкеріп,
Көзін жұмып теңселіп,
Күн ұзаққа боздаған.

Оқығанша мен одан,
Домбыраны қолға алам.
Өлең кірген түсіне,
Жөргегінде мен болам.
Қинама, әке қинама
Болмас енді зорлаған! [13], –

деп молдадан көрген қорлығын айтып шағымданады. Бірақ ескі түсініктің шырмауында қалған қатал әке «оқымасаң оқымай-ақ, бірақ ақын болмайсың. «Екейде елу бақсы, сексен ақын» деген Шыбылдың мазағы да жетер. Енді сен сексен бірінші ақын болмай-ақ қой. Бала деген әке жолын қуса болар. Маған көмекші, қолқанат болсаң да жетер», – деген талап қояды. Әке сөзін жерге тастамағанымен Жамбылдың

өнерге, өлеңге деген аңсары тежеле қоймады. Мал соңында жүріп, халықтық шығармашылыққа сусындады. Дала жыршылары мен әңгімешілерінен талай дастан, аңыздарды, ертегілерді естіді. Сүйімбай мен Тезектің, Сүйімбай мен Қатағанның, Майкөт пен Құлмамбеттің айтыстарын жатқа үйреніп алды. Тіпті арғысы қырғыздың «Манас» жырымен танысып үлгерді.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, Жамбыл екі дәуірді басынан өткерген ақын. Ол осы екі аралықтағы қазақ халқының қоғамдық және саяси өміріндегі талай өзгерістерге куә болды. Ел өміріндегі саяси, әлеуметтік өзгерістер ақынның сана-сезіміне, дүниетанымына әсер етпей қоймады.

Мен емес, суық дәмді ел де алыпты.
Тарылтқан қысаң заман кең жарықты.
Қара күн хан билеген, қанды жорық
Дегендей ел аузында сөз қалыпты.
Көз аштым, сорғалаған қанды көрдім.
Қамыққан қанды жасты жанды көрдім.
Ел көрдім еніреп басқан аңды көрдім.
Қойнында Алатаудың зарды көрдім.
Бой бермес ел өмірі, асау шері,
Тұрса да құрсауланып тоқсан жері.
Бірде от, бірде суды көктей кешіп,
Талпынып тілегіне басты ілгері [14].

Ендігі ретте Жамбылдың «Менің өмірім» атты өмірбаяндық шығармасына назар салып көрейік:

Еріксіз он сегіз жас мінгізді атқа,
Бір Жамбыл бөлінгендей екі жаққа.
Бір жағы қайнап өскен қалың елім
Бір жағы атқа мінген бай мен датқа.
Жауларды ел қорлаған жамандадым.
Манапқа жақсы сөзді таба алмадым.
Аз сөзім бай, манапқа арналғанда
Жалтақтап ел не дер деп алаңдадым [14].

Белгілі әдебиет зерттеушісі Е. Ысмайылов пікірінше, ақын халыққа зорлығы күшті бай-манаптарды сынай отырып, өзі де кейде сол саяси үстемдіктің ырқынан шыға алмаған кездерін жасырмаған дейді. Мұндай қайшылықтардан шыға алмауының өзіндік тарихи себептері болғандығы белгілі және бұл тек Жамбыл секілді ақынның ғана емес, басқа да талай өнер мен шығармашылық адамдарының басында болған және болатын белгілі жайт. Жамбыл секілді сыншыл, шыншыл ақындар шындықты айтып, ел тілегін жарқын жырлауға қанша тырысқанымен, саяси-экономикалық үс-

темдік басым жағдайда ол ақынды толық еркіндікке жібермейді. Шындықты өздерінің мүдделеріне сай бұрмалап айтқызуға тырысады. Мұндай трагедиялы жағдайда нағыз турашыл деген ақындардың өзі де амалсыздан екіжақтылыққа, жалтақтыққа салынады. Өмір шындығын терең жырлауға тырыса отырып, үстемдік құрып тұрған идеологияның құрсауынан шыға алмай, шығармашылық қайшылыққа ұшырайды. Осындай екіжақтылық, аянышты халді атақты Шернияз ақын өлеңдерінде кездеседі. Бір жағынан Баймағамбет сұлтанды өлтіре сынаса, енді бірде оның мақтауын асырады. Мұндай идеялық қайшылық Жамбылдың қырғыздың манабы Шәбденге, найман елінің атақты байы Сырттанға арналған өлеңдерінде, Құлмамбетпен, Сарбаспен, Шашубаймен айтыстарында да ұшырасып қалады.

«Өлең кірген түсіне, Жөргегінде мен болам», «Домбыраны қолға алам» деп жырлаған Жамбыл әуелгі бастан-ақ өзінің өмірлік мақсатын, арманы мен мүддесін айқындап алған. Жамбыл мұрасын зерттеушілердің пікірінше, Жамбыл нағыз ақын ретінде жиырма жасында танылған. Ақындық ірі табыстарға дәл осы жасынан бастап қол жеткізген. Жиырмадан асқан соң, ел арасына жиі шығып, ақындық өнерінің көкжиегін кеңейтуге мықтап кіріседі. Жамбылдың Айкүміспен айтысуы, Бақтыбаймен кездесуі, Бөлектің қызы Сарамен сөз қағыстырулары сол жиырмадан асқан шағын өткен. Әрине бұларды ел алдындағы ірі айтыстар деуге келмесе де, Жамбылдың өзін үлкен ақындық жолға біржола түсуге дайындаған, ақындық өнерін жетілдіруге, дамытуға, одан әрі ұштай түсуге бағыттаған өрлеу жолындағы қадамдары болғандығы сөзсіз.

Ж. Жабаевтың күйшілік өнері хақында да көпшілігіміз біле бермейміз. Деректерге сүйенсек, ақын елуге жуық халық күйлерін шебер орындайтын болған. Әйгілі «Ақсақ құлан», «Көрұғлы» күйлерінің тарихына байланысты аңыздарды жырмен айтатын болған. Тіпті «Көрұғлы» күйі мен «Көрұғлы» эпосын бір-бірімен сабақтастырып қатар орындаған. Күй мен жырды алма-кезек орындай отырып, екеуіне де өз тарапынан өзгерістер енгізіп, өз жанынан тың сәзеттік желілер қосып, толықтырып отырған.

Түйіндей келгенде айтармыз, өмірімен де, өнерімен де ұрпақ бойында қазақи болмыс, елжандылық, биік рух қалыптастыруға үлгі бола алатын ұлы дала жыршысының шығармашылық мұрасын зерттеп зерделеу, ұрпақ зердесіне сіңіру баршамамыздың парызымыз болуы керек.

Әдебиеттер

- 1 Жабаев Ж. Екі томдық шығармалар жинағы. — Алматы: Ғылым, 1996. — 280 б. — Б. 73.
- 2 Жолдасбеков М. Асыл арналар. — Алматы: Жазушы, 1990. — 348 б.
- 3 Негимов С. Ақын-жыраулар поэзиясының бейнелілігі. — Алматы: Ғылым, 1991. — 199 б. — Б. 123.

References

- 1 Jabaev J. Yeki tomduk shigarmalar jinagi. —А. : Gilim, 1996. — 280 б. — Б. 4-10.
- 2 Joldasbekov M. Asil arnalar. — Almaty: Jazushi, 1990. — 348 б.
- 3 Negimov S. Akin-jiraular poeziasinin beineliligi. — Алматы: Gilim, 1991. — 199 б. — Б. 123.

